

## Влияние на цените върху агропазарите

Любомир Любенов

**Impact of prices on agricultural markets:** Agriculture is one of the most heavily regulated sectors, in which the vast majority of prices are not the result of the market mechanism, but strongly influence the agricultural markets. Therefore, this paper aims to point out the practical impact of regulated and other prices on the agricultural markets. Discussed is the impact of prices on agricultural markets as a reproducing system, and the impact of prices on agricultural markets as a system of economic entities. It is established that the high share of directly and indirectly regulated prices in the agrarian sector, acts as a disincentive to the market orientation of farmers and contributes to greater instability in the agricultural markets, thus it is possible that they function less efficiently than in conditions close to perfect competition. Prices have a significant influence on the allocation of scarce resources in space and time, the profit of the farmers, the standard of living of the population, etc., which requires the creation of agricultural markets with a competitive structure which is close to perfect competition and which can regulate themselves and form more fair prices.

**Key words:** prices, impact, agromarkets.

### ВЪВЕДЕНИЕ

Преди приемането ни в ЕС, по време на т.нар. преход, Българската държава е осъществявала контрол върху над 20%<sup>39</sup> от цените в националната икономика и е преразпределяла над 40% от брутния вътрешен продукт (БВП). В настоящия момент у нас се прилага *пряко и косвено регулиране на цените*, което надхвърля посочените нива. Необходимостта от държавно регулиране в областта на цените се обуславя от няколко причини: борбата с инфлацията, наличието на монополи, осигуряване на социално слабите слоеве от населението, техническо усъвършенстване на производството, спиране на неекологичните производства и др. Към посочените съображения за сектор земеделие можем да добавим: наличието на несъвършени агропазари и информация; по-голям риск и неопределеност; опазване на околната среда; осигуряване на продоволствена и доходна сигурност. Поради това той е един от най-силно регулираните сектори, в който *много голяма част от цените не са дело на пазарния механизъм*, но въпреки това, те оказват силно влияние върху агропазарите.

ЕС и националните аграрни и др. политики оказват *пряко влияние върху цените* на редица сектори и отрасли: електроенергия; топлоенергия; природен газ; ВиК услуги; съобщителни услуги<sup>40</sup>; лекарства; таксиметрови услуги<sup>41</sup> и др. В сектор земеделие се оказва *пряко влияние върху цените на земеделските земи*<sup>42</sup> и цените на някои земеделски продукти<sup>43</sup>. По линия на общата аграрна политика (ОАП) на ЕС има интервенционни, прагови и индикативни цени<sup>44</sup> за определени земеделски продукти:

- *интервенционни цени* – специално създадени органи в държавите членки са длъжни да изкупуват по тези цени продукцията на земеделските производители без ограничения в количеството. У нас такива функции изпълнява Държавен фонд

<sup>39</sup> Христова, А., В. Сланчев, Г. Ангелов, Г. Стоев, Д. Чобанов, К. Станчев, Л. Богданов, М. Димитров, Ана-томия на прехода: Стопанската политика на България от 1989 до 2004, София, 2004.

<sup>40</sup> Европейската комисия предлага максимално допустими (пределни) цени на роуминг услугите в ЕС.

<sup>41</sup> Виж: Закон за енергетиката, 2015; Закон за регулиране на водоснабдителните и канализационните услуги, 2015; Закон за електронните съобщения, 2015; Закон за автомобилните превози, 2014; Наредба за условията, правилата и реда за регулиране и регистриране на цените на лекарствените продукти, 2013.

<sup>42</sup> Виж: Наредба за реда за определяне на цени на земеделските земи, 2011.

<sup>43</sup> Виж: Закон за прилагане на общата организация на пазарите на земеделски продукти на ЕС, 2013.

<sup>44</sup> Любенов, Л., Цени и ценообразуване, Русе, 2012. Важно е да отбележим, че реформите на ОАП на ЕС, включително и за новия референтен период 2014-2020 год., имат ясно изразен стремеж към намаляване на директното въздействие върху пазарните сили. През новия референтен период подкрепата чрез намеса в цените залага основно на интервенционните цени.

Земеделие (ДФЗ). В зависимост от конкретната ситуация земеделската продукция може да се препродаде в общността или трети страни, да се реализира в рамките на хуманитарни акции, да се складира, преработи или унищожи. Интервенционната цена е по-висока от световната, за да се гарантира доходна сигурност на земеделските предприятия в ЕС. Чрез държавните интервенционни механизми се изкупуват най-често следните продукти: пшеница, мляко, захар, месо. Организацията на производителите за някои видове плодове и зеленчуци изпълняват аналогична роля;

- *прагови (минимални импортни) цени* – по тези цени земеделските продукти, произхождащи от трети страни, могат да бъдат внасяни на територията на ЕС. Тези цени са по-високи от международните и интервенционните цени. Разликата между праговата и по-ниската световна цена се допълва с променливо мито, което се определя от Европейската комисия (световна цена + променливо мито = прагова цена). При износ от общността тази система на цените защитава както износителя, така и потребителя. На износителя на земеделски продукти се заплащат експортни субсидии (световна цена + експортни субсидии = интервенционна цена);

- *индикативни (целеви, ориентировъчни) цени* – това са цените, които общите правила за организация на пазарите се стремят да гарантират на земеделските производители за определени продукти. Те са по-високи от предходните две цени. Определят се като цена, която земеделският производител очаква да получи при реализация на продукцията си в рамките на общността. Когато това стане, системата е в равновесие, но когато поради свръхпроизводство реалната цена падне под индикативната, продукцията се изтегля от пазара и се продава по интервенционна цена. Индикативната цена позволява на земеделските производители, които разполагат с информация за евентуалните си доходи, да решат какви количества и какво да произвеждат.

Мащабите на *косвено регулиране на цените* на продуктите от местно производство и от внос и предназначенията за износ е много по-всеобхватно и разнообразно от преките методи и форми за регулиране на цените. Реално всички пряко регулирани цени влияят косвено чрез система, в която са взаимосвързани върху цените на много други земеделски и неземеделски продукти. Държавата регулира косвено цените чрез икономически механизми и регулатори като: данъци, такси, мита, субсидии<sup>45</sup> и др. Националните аграрни политики, вкл. и ОАП на ЕС прилагат мерки от различен характер като: поддържане на високи вътрешни цени за земеделските производители; субсидиране покупката на ресурси; предоставяне на директни помощи; помощи за структурно приспособяване, импортни ограничения и др., които оказват косвено влияние върху цените на земеделски и др. продукти.

Основната част от научните изследвания поставят акцента върху това как пазарите формират цените, и значително по-малка част върху това как цените влияят върху пазарите. Земеделието е значително по-регулиран сектор в ценово отношение от индустрията и услугите и над 1/3 от цените на агропазарите се намират под пряк или косвен контрол от страна на държавни или други органи. Агропазарите в цял свят попадат под широк спектър от регулации, формиращи в голяма степен цените на земеделските продукти и оказващи значително влияние върху действието на пазарния механизъм. Затова целта на настоящата разработка е насочена към осветляване на практическо въздействие на регулираните и др. цени върху агропазарите.

<sup>45</sup> Виж: Закон за данък върху добавената стойност, 2014; Закон за акцизите и данъчните складове, 2015; Закон за държавните помощи, 2014 и др.

## ИЗЛОЖЕНИЕ

Прякото и косвеното регулиране на цените нарушава действието на пазарния механизъм и предизвиква значителни дефекти на агропазарите. В случаите, когато европейски, държавни или други органи установят цената над равновесната, възниква необходимост от допълнителни мерки за стимулиране ограничаването на предлагането и увеличаването на търсенето. Тази мярка обикновено се прилага, когато се цели да се постигне определено равнище на доходите на земеделските производители. Когато цената е по-ниска от равновесната, потребителите получават достъп до продукти от първа необходимост, които не биха могли да купят при равновесни цени, но се намалява доходността на земеделското производство. Ценовата намеса на агропазарите увеличава държавните разходи, формира дефицити или излишъци, нарушава пазарното саморегулиране. Подават се грешни ценови сигнали, в резултат на което в национален и международен мащаб земеделското производство се осъществява не там където трябва, с високи разходи на единица продукция и големи икономически загуби за националните и световната икономика. При държавно и др. регулиране на цените е напълно възможно агропазарите да функционират по-неефективно, отколкото в условия максимално близки до свършена конкуренция.

Големият финансов ресурс<sup>46</sup>, с който се финансира и субсидира производството и реализацията на земеделски продукти увеличава производството и прави предлагането по-еластично. Това води до "сблъсък" между традиционно нееластичното търсене на земеделски продукти и ставащото все по-еластично предлагане, в резултат на което агропазарите не могат да се самоуравновесят. Земеделското министерство и подчинените му структури оперират със значителни парични средства по линия на ОАП на ЕС, които оказват влияние предимно върху предлагането на земеделски продукти и в значително по-слаба степен върху търсенето. Директните субсидии, платени през последните седем години, вкл. и настоящата, възлизат на почти 9 млрд. лв., а като включим и Програмата за развитие на селските райони с 1,15 млрд. лв., се получават общо над 10 млрд. лв.<sup>47</sup>. Въпреки това от 2008 г. брутната добавена стойност (БДС), като цяло спада и достига нива, които са с ¼ по-ниски от средните за периода 1998 – 2006<sup>48</sup> г., т.е. с увеличаването на субсидиите намалява БДС. Забелязва се пристрастяване към субсидиите и формиране на дестимулираща среда за инвестиции, заради гарантираните плащания на глава животно и на декар. Субсидиите действат дестимулиращо на пазарната ориентация на земеделските производители и допринасят за по-голяма нестабилност на агропазарите.

Връзката на цените с пазара е обективна, но в същото време е и изключително сложна. Това произтича от сложната социално-икономическа характеристика на пазара като елемент на възпроизводствения процес, сфера на стоковото обръщение, съвкупност от икономически отношения, система от икономически субекти и др. Въздействието на цените върху агропазарите може да се анализира в две направления: влияние на цените върху агропазарите като възпроизводствена система и влияние на цените върху агропазарите като система от икономически субекти.

### **Влияние на цените върху агропазарите като възпроизводствена система**

*Възпроизводственият процес*, независимо в какъв мащаб се проявява – национален, международен, в рамките на отделен отрасъл или съвсем конкретно производство, има четири фази – *производство, разпределение, размяна и потребление*. Икономическите връзки между тези фази, както и процесите в тях протичат в

<sup>46</sup> За настоящия референтен период 2014 – 2020 год. в нашето земеделие ще постъпят 7,7 млрд. евро [www.mzh.government.bg, 2015, www.dzf.bg, 2015].

<sup>47</sup> www.mzh.government.bg, 2015, www.dzf.bg, 2015.

<sup>48</sup> http://www.nsi.bg, 2015.

определени „ценови рамки”, т.е. осъществяват се с активното участие на цените, в резултат на което и самите цени пряко влияят върху тях.

*Цените влияят върху обема и структурата на общественото производство* по отрасли, подотрасли и видове производства, върху качеството и конкурентоспособността на произвежданата и предлаганата продукция – земеделска, индустриална и др. Сравнявайки своите разходи и качество на произвежданата продукция с пазарната цена, всеки земеделски производител определя какво да произвежда, колко да произвежда и как да произвежда. Доколкото печалбата (загубата) е функция на цените на входа и на изхода на всяко земеделско предприятие, то именно пазарните цени са критерият за усвояване, разширяване, структуриране и реструктуриране на дадено производство. Цените насочват производителите към най-привлекателните сегменти на агропазарите и предопределят обема и структурата на земеделското производство. Общественото производство, представляващо съвкупност от всички видове производства, се намира непрекъснато под направляващото действие на търсенето, предлагането и цените – реагира и се подчинява на техните сигнали.

*Цените влияят върху процесите на разпределението* и по конкретно върху преразпределителните процеси, които възникват при разпределението на добавената стойност между стопанските субекти и държавата, както и между държавата и населението, чрез включените или невключените в цените косвени данъци – акцизи, мита, такси, данък добавена стойност (ДДС) и др. Цените имат водеща роля за разпределението и преразпределението на ограничените ресурси (земеделски и неземеделски) във времето и пространството.

*Цените влияят върху процеса на размяна.* Те се враждат в търговските сделки и по такъв начин влияят върху съотношението между търсенето и предлагането, т.е. отразяват количествените пропорции на размяната. От своя страна формираното се съотношение между търсенето и предлагането влияе върху равнището и динамиката на цените, т.е. цените определят пропорциите на размяна. Като отразяват и определят пропорциите на размяна, цените координират възпроизводството на стопанските субекти и регулират възникващите диспропорции в хода на общественото възпроизводство.

*Цените оказват влияние върху процесите на потреблението* – производствено и лично. Като правило високите цени принуждават икономически предприятия-производители (земеделски и др.) към: икономично използване на ресурсите; въвеждане на системи за тяхното нормиране; търсене на доставчици, които предлагат материални ресурси с по-ниски цени, но с аналогично качество; внедряване на ресурсоспестяващи и безотпадни технологии. По аналогичен начин влияят и високите цени на дребно върху личното потребление и водят до икономизирането му. Няма по-силен икономически лост от цените, чрез който толкова осезателно да се влияе върху личното потребление и неговото насочване в зависимост от наличните ресурси, степента на тяхното използване и паричните доходи на населението.

### **Влияние на цените върху агропазарите като система от икономически субекти**

Втората част на анализа за влиянието на цените върху агропазарите, е разглеждането им като система от икономически субекти – предприятия (физически и юридически субекти), населението като краен потребител и държавата. При стопанските единици, които са юридически субекти, ролята на цените се проявява във влиянието им върху:

- *приходите*, които всяко предприятие прави в резултат на осъществяваната стопанска дейност. Основно място в тях имат приходите от продажби на земеделски и др. продукти, които се предопределят от реализираното количество и техните продажбени цени. Всяко изменение на продажбената цена влияе пряко върху сумата на реализираните приходи от продажба. Затова земеделските производители

ли се стремят да договорят максимално високо равнище на цените на предлаганите продукти, но в същото време не трябва да забравят, че „невинаги най-високата цена се явява най-доходоносната за предприятието”, защото върху сумата на приходите влияе еластичността и скоростта на обръщение на продуктите, респективно и тяхната ликвидност;

- *разходите*, които като стойностно парична категория се установяват на основата на количеството изразходвани ресурси и техните покупни цени. Тук трябва да се има предвид и съществуващият в практиката омагьосан кръг, свързан с обстоятелството, че разходите се определят от цени, но и цените се определят от разходите;

- *печалбата*, която може да се разглежда в два аспекта. От една страна като разлика между приходите и разходите, т.е. като функция от продажбите и разходите. От друга страна, като израз и резултат на производството и продажбите на висококачествена и конкурентоспособна земеделска продукция. Като правило производството на висококачествена и конкурентоспособна земеделска и др. продукция осигурява на предприятията-производители постигането на по-високи цени и получаването на по-голяма печалба;

- *маркетинговата дейност* на земеделските производители. Участието на цената като инструмент на агромаркетинга е съществено. Успешното реализиране на земеделската продукция значително се влияе от цената, защото тя може да бъде висококачествена, каналите на реализация добри и др., но ако цената не отговаря на изискванията на потребителите, съществува сериозна опасност за пазарен провал.

*Ролята на цените за населението* намира конкретен израз във въздействието им върху:

- *жизнения стандарт* като комплексна икономическа категория, която отразява степента на задоволяване на потребностите на населението от храна, облекло, жилища, транспорт и други продукти, които осигуряват съществуването и развитието на човека като творец. Всяко изменение на цените на тези продукти води до изменение на жизнения стандарт, който е един от показателите за развитието на икономиката на дадена страна и за равнището на нейната конкурентоспособност. Особено важни са цените на земеделските продукти, защото когато разходите за храна на населението в една икономика надхвърлят 20-25% от неговите доходи се смята, че страната е бедна. В България тези разходи са над 40%. Всяко повишение на цените на агросуровините и храните (основно малоценни и нормални продукти) при по-нисък темп на нарастване на доходите, увеличава относителния дял на населението, което живее под екзистенц-минимума;

- *разпределението на паричните доходи на населението между стоките и услугите*, като се сравняват алтернативните цени при вземане на конкретни решения за покупка. Цената е икономическата „жертва“, която прави потребителят за закупуването на даден продукт – земеделски и др. Потребителят винаги сравнява тази „жертва“ (респективно количеството пари, което трябва да заплати) със своето възприемане за ценността на продукта, който придобива. Така той формира разбирането си за реална и разумна цена;

- *сигнал за качество и престижност на предлаганите продукти*, като не са редки случаите (особено при модните, луксозните, марковите продукти, както и някои земеделски продукти – хайвер, трюфели и др.), когато купувачите избират предлаганите продукти, преценявайки ги основно по тяхната цена.

*За държавата цената има значение най-малко в две направления: 1. акумулиране на средства в държавния бюджет чрез съставните елементи на цената като ДДС, мита, акцизи, такси; 2. за изчисляване на основни икономически показатели, по които се оценяват развитието и конкурентоспособността на националната иконо-*

мика – икономически растеж, темп на инфлация, индекс на конкурентоспособността и др. Цените имат и политическо измерение, защото са инструмент на социалния маркетинг на макроравнище. Глобалната тенденция към нарастване цените на земеделските продукти с индустриално приложение създава сериозен инфлационен натиск, и формира т.н. *агфлация* – инфлация генерирана от агросектора.

Икономическият растеж се отчита чрез нарастването на брутния вътрешен продукт – показател, който се остойностява по цени. Неговите компоненти, като лично потребление, инвестиции, въннотърговски стокообмен са свързани с цените. Темпът на инфлация е пряко свързан с динамиката на цените и влияе върху реалните доходи и жизнения стандарт. Индексът на конкурентоспособността, по който се оценява мястото на националната икономика в европейската и световната, се определя на основата на система от показатели, които са неразривно свързани с цените. Основно място сред тях има постигнатата производителност.

Определянето на всяка цена тръгва от противоположните интереси на икономически зависими един от друг стопански субекти. Пазарният механизъм действа така, че ако има нужда от даден продукт, нито продавачите могат да повишат цените до толкова, че те да надхвърлят платежоспособността на основната маса от потребителите, нито пък купувачите могат да упражнят такъв натиск върху цените, че нормалното възпроизводство на по-голямата част от производителите да стане невъзможно. Формирането на цените в условията на конкуренция никога не може да доведе до такова крайно противопоставяне между купувачите и продавачите, при което икономическите отношения между тях да се разпаднат и размяната да стане невъзможна, колкото и неуравновесени да са агропазарите.

Цените са сложна икономическа категория, в която рефлектират противоречивите интереси на различните пазарни субекти. От една страна са предприятията-продавачи, които се стремят да продават на високи цени<sup>49</sup>, а от другата – потребителите, които желаят да купуват качествени продукти на ниски цени. Интересът на държавата да акумулира средства в държавния бюджет чрез някои структурни елементи (данъци, мита, акцизи, такси и др.) допълва тази разнопосочна характеристика. Осигуряването на известен синхрон и съчетание между обективно проявяващите се разнопосочни интереси на пазарните субекти и постигането на определена справедливост се наблюдава само, ако цената се договаря свободно между тях. Администрираните, централизирано определяни цени на земеделски и неземеделски продукти, изразяват приоритетно интересите на институцията, която ги формира и често имат дестабилизиращо влияние.

Цените на земеделските продукти влияят силно върху различни сфери на икономиката и баланса на взаимовръзките между нейните отрасли и подотрасли. Те са важни както от икономическа, така и от политическа гледна точка, защото въздействат върху доходите на земеделските производители, удовлетвореността на потребителите, постъпленията от експорта и много др. Доходите на голяма част от българското население, особено на заетите в земеделието, се влияят в голяма степен от цените на земеделските продукти. Намаляването или увеличаването на цените на определени земеделски продукти за районите, където те са основни култури, води до тежки социални сътресения или до подобряване на икономическото състояние на големи социални общности. Промяната на цените на земеделски продукти (мляко, плодове, зеленчуци, тютюн и др.) води до политически последиствия и нашето ежедневие изобилства от примери в тази насока. Равнищата и промените на цените на земеделските продукти имат важно значение не само за агросектора, но и за дру-

<sup>49</sup> Това твърдение трябва да се приема с някои условности, отчитайки, че при продуктите с еластично търсене е по-печелившо да се продава на по-ниска цена и да се печели от оборота, докато при продукти с нееластично търсене, каквито са основната част от земеделските продукти, е изгодна по-високата цена. Трябва да се отчита също и влиянието на конкуренцията, законодателната база, потребителското поведение и др.

ги сектори от икономиката като хранително вкусовата и преработвателната промишлености, които преработват голяма част от произведената в земеделието продукция, както и търговията, която реализира по-голяма част от тази продукция. Цените на земеделските продукти зависят в голяма степен от цените на използваните ресурси (торове, химикали, препарати, работна сила, горива и др.), данъчната политика на страната, външнотърговския режим, субсидирането на производството и експорта и много др.

### ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Високият дял на пряко и косвено регулираните цени в агросектора, действа дестимулиращо на пазарната ориентация на земеделските производители, увеличава държавните разходи, нарушава пазарното саморегулиране и др. Поради това агропазарите може и да функционират по-неефективно, отколкото в условия близки до съвършена конкуренция.

Цените оказват съществено влияние върху разпределението на ограничените ресурси във времето и пространството, печалбата на земеделските производители, жизненият стандарт на населението и др. Това налага създаването на агропазари, с конкурентна структура близка до съвършената, които имат способността да се саморегулират и формират по-справедливи цени.

### ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Закон за енергетиката, Обн. ДВ. бр. 107 от 9.12.2003, посл. изм. и доп. ДВ. бр.17 от 6.03.2015.
- [2]. Закон за регулиране на водоснабдителните и канализационните услуги, Обн. ДВ. бр. 18 от 25.02.2005, посл. изм. ДВ. бр.17 от 6.03.2015.
- [3]. Закон за електронните съобщения, Обн. ДВ. бр. 41 от 22.05.2007, посл. изм. и доп. ДВ. бр. 29 от 21.04.2015.
- [4]. Закон за автомобилните превози, Обн. ДВ, бр. 82 от 17.09.1999, посл. изм. и доп., ДВ бр. 60 от 22.07.2014.
- [5]. Закон за прилагане на общата организация на пазарите на земеделски продукти на Европейския съюз (Загл. изм. ДВ, бр. 99 от 2013), в сила от 01.01.2007, посл. изм. и доп., ДВ бр. 99 от 15.11.2013.
- [6]. Закон за данък върху добавената стойност, Обн. ДВ. бр. 63 от 4.08.2006, в сила от 01.01.2007, посл. изм. и доп. ДВ. бр. 107 от 24.12.2014.
- [7]. Закон за акцизите и данъчните складове, Обн. ДВ. бр. 91 от 15.11.2005, в сила от 01.01.2006, посл. изм. и доп. ДВ. бр. 30 от 24.04.2015.
- [8]. Закон за държавните помощи, Обн. ДВ. бр. 86 от 24.10.2006, в сила от 01.01.2007, посл. изм. ДВ. бр. 98 от 28.11.2014.
- [9]. Наредба за условията, правилата и реда за регулиране и регистриране на цените на лекарствените продукти, приета с ПМС № 97 от 19.04.2013, обн., ДВ, бр. 40 от 30.04.2013, в сила от 30.04.2013.
- [10]. Наредба за реда за определяне на цени на земеделските земи (Загл. изм. ДВ, бр. 75 от 2006, в сила от 12.09.2006), приета с ПМС № 118 от 26.05.1998 г., посл. изм. ДВ. бр. 39 от 20.05.2011.
- [11]. Любенов, Л., Агропазари, Русе, 2014.
- [12]. Любенов, Л., Цени и ценообразуване, Русе, 2012.
- [13]. Христова, А., В. Сланчев, Г. Ангелов, Г. Стоев, Д. Чобанов, К. Станчев, Л. Богданов, М. Димитров, Анатолия на прехода: Стопанската политика на България от 1989 до 2004, София, 2004.
- [14]. <http://www.mzh.government.bg>, Министерството на земеделието и храните, 2015.
- [15]. [www.dfv.bg](http://www.dfv.bg), Държавен фонд земеделие, 2015.
- [16]. <http://www.nsi.bg>, Национален статистически институт, 2015.

**За контакти:**

доц. д-р ик. Любомир Любенов, Катедра "Икономика", Русенски университет  
"Ангел Кънчев", тел.: 082-888 347, e-mail: LLyubenov@uni-ruse.bg